

УДК 159.9:378

**OLIY TA'LIM TALABALARI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARIDA
KASBIY O'ZLIKNI ANGLASH MASALASI**

Yadgarova Ozoda Ibragimovna – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*
yadgarovaozoda26@gmail.com
Samarqand davlat chet tillar instituti

**ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
ХАРАКТЕРИСТИКАХ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

Ядгарова Озода Ибрагимовна – *доктор философии по педагогическим наукам, доцент*
Самаркандский государственный институт иностранных языков

**THE ISSUE OF PROFESSIONAL SELF-AWARENESS IN THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS**

Yadgarova Ozoda Ibragimovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor*
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Tayanch soʻzlar: talabalik davri, ijtimoiy-psixologik xususiyat, kasbiy identiklik, kasbiy oʻzlikni anglash, motivatsiya, filolog talabalar, IMRAD, muloqot psixologiyasi.

Rezyume. Maqolada oliy taʼlim muassasalari talabalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, boʻljak chet tili mutaxassislarida kasbiy identiklik (oʻzlikni anglash) shakllanishi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida filolog talabalarining psixologik bilimlariga boʻlgan munosabati va kasbiy motivatsiyasidagi oʻziga xosliklar empirik maʼlumotlar asosida yoritilgan. Olingan natijalar asosida talabalarda professional “Men-konsepsiyasi”ni shakllantirish boʻyicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Ключевые слова: студенчество, социально-психологические особенности, профессиональная идентичность, самосознание, мотивация, студенты-филологи, ИМРАД, психология общения

Резюме. В статье анализируются социально-психологические особенности студентов высших учебных заведений, в частности вопросы формирования профессиональной идентичности будущих специалистов иностранных языков. В ходе исследования на основе эмпирических данных освещены особенности отношения студентов-филологов к психологическим знаниям и их профессиональная мотивация. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации по формированию профессиональной «Я-концепции» у студентов.

Key words: student years, socio-psychological characteristics, professional identity, self-awareness, motivation, philology students, IMRAD, psychology of communication.

Summary. The article analyzes the socio-psychological characteristics of higher education students, specifically the formation of professional identity among future foreign language specialists. The study highlights the attitudes of philology students toward psychological knowledge and their professional motivation based on empirical data. Practical recommendations for developing a professional “Self-concept” among students have been formulated based on the results.

Kirish. Oʻzbekiston Respublikasining zamonaviy taraqqiyot bosqichida yuqori malakali, nafaqat professional bilimga, balki barqaror psixologik portretga ega kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Oliy taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar negizida talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirish va uning jamiyatda munosib oʻrin egallashini taʼminlash maqsadi yotadi. Talabalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini oʻrganish va ularning kasbiy shakllanishiga oid masalalar bugungi kun dolzarb masalasi ekanligi Oʻzbekiston Respublikasini huquqiy-normativ hujjatlarida ham aks etgan. Misol uchun, “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasining Qonunida (2020-yil) taʼlim oluvchilarning bilim olishi bilan bir qatorda, ularning maʼnaviy, intellektual va jismoniy rivojlanishi huquqiy kafolatlab qoʻyilgan [1]. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5847-sonli Farmonida esa zamonaviy bilim va yuksak maʼnaviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarish vazifasi belgilangan [2]. «2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida»gi PF-60-sonli Farmonida belgilab quyilgan taʼlim sohasidagi ustuvor vazifalari talabalarda nafaqat fanlarni oʻzlashtirish, balki

amaliy kompetensiyalar va psixologik barqarorlikni shakllantirishga yoʻnaltirilgan [3]. Bu kabi masalalar biz oʻrtaga koʻtargan mavzu benihoya dolzarb ekanligini koʻrsatadi.

Hozirgi vaqtda oliy taʼlim talabalari ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining shakllanishi murakkab globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida kechmoqda. Xususan, chet tillari va filologiya yoʻnalishi talabalarida kasbiy oʻzlikni anglash – kasbiy identiklik jarayoni oʻziga xos ziddiyatlarga ega. Bir tomondan, davlat tomonidan yaratilayotgan keng imkoniyatlar yaʼni akademik mustaqillik, xalqaro dasturlar, ikkinchi tomondan esa talabalarining oʻz mutaxassisligi mohiyatini chuqur tushunmasligi kasbiy inqiroz omillarini keltirib chiqarmoqda. Shu nuqtai nazardan, talabalarining psixologik bilimlariga boʻlgan munosabati va ularning “professional Men” konsepsiyasi shakllanishi dissertatsiya ishimizni birinchi bobida nazariy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Talaba oʻzini shunchaki “til oʻrganuvchi” emas, balki jamiyatning ijtimoiy-psixologik talabalariga javob beruvchi “mutaxassis” sifatida his qilishi taʼlim sifatini oshirishning asosiy omilidir.

Adabiyotlar tahlili. Kasbiy oʻzlikni anglash yoki kasbiy identiklik muammosi zamonaviy psixologiyaning fundamental yoʻnalishlaridan biri boʻlib, uning nazariy ildizlari E.Eriksonning epigenetik konsepsiyasiga borib taqaladi [9]. E.Erikson oʻsmirlik va yoshlik davrining markaziy masalasi sifatida “Identiklik va rollarning

aralashib ketishi” (Identity vs. Role Confusion) inqirozini ko’rsatadi. Uning fikricha, talabalik davrida inson o’zining jamiyatdagi o’rni va professional kelajagini belgilab olishi lozim. Agar bu jarayon muvaffaqiyatli kechmasa, shaxsda “identiklik difuziyasi” ya’ni yo’nalishni yo’qotish yuzaga keladi. Ushbu nazariyani amaliy jihatdan boyitgan olim J.Marsiya kasbiy identiklikning shakllanish darajasini to’rtta asosiy statusga ajratadi: [10]

1. Aniqlanmagan (Difuz) identiklik: Talabada na kasbiy tanlov, na bu borada izlanish bor.

2. Moratoriy (Inqiroz holati): Talaba faol izlanishda, lekin hali aniq bir to’xtamga kelmagan.

3. Muddatidan oldin shakllangan identiklik: Kasb tanlash o’z xohishi bilan emas, balki tashqi bosim (masalan, ota-ona) ostida sodir bo’lgan.

4. Erishilgan identiklik: Talaba o’z kasbining mohiyatini anglagan va ongli ravishda tanlov qilgan.

Chet tillari institutida biz kuzatayotgan “psixologiyani inkor etish” holati aynan muddatidan oldin shakllangan yoki difuz identiklik statusiga xosdir, chunki talaba kasbning faqat tashqi qobig’ini (tilni) ko’radi, uning ichki psixologik instrumentlarini his qilmaydi.

O’zbekiston psixologiya maktabi namoyandalari ham talabalik davrining o’ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini keng tadqiq etganlar. Akademik E.G’oziyev o’zining ko’p yillik tadqiqotlarida talabalik davrini shaxs kamolotining “mikrochigiti” va eng yuqori intellektual salohiyat davri deb ta’riflaydi [5]. Uning ta’kidlashicha, kasbiy shakllanish faqat bilimlarni o’zlashtirish emas, balki shaxsiy “Men”ning professional “Men” bilan integratsiyalashuvdir. Professor Sh.Baratov esa talabalikda ijtimoiy-psixologik adaptatsiyaning muhimligini ko’rsatib, oliy ta’limdagi psixologik xizmatning asosiy vazifasi talabaga o’zining professional imkoniyatlarini anglatishdan iborat ekanligini qayd etadi [4]. Olimning qarashlariga ko’ra, talabaning kasbiy identikligi uning ijtimoiy muhitga moslashuvi va psixologik savodxonligi bilan to’g’ridan-to’g’ri bog’liq.

Shuningdek, N.S.Pryajnikov kasbiy o’zlikni anglashni “shaxsiy hayot mazmunini topish” bilan tenglashtiradi. Biroq, til mutaxassisligi talabalari orasida psixologik bilimlarga nisbatan pragmatik va ba’zan skeptik munosabatning mavjudligi (ya’ni, psixologiyani “keraksiz nazariya” deb hisoblash) ushbu yo’nalishda kognitiv va motivatsion to’siqlar mavjudligidan dalolat beradi. Bu esa bizning tadqiqotimizda talabalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini shunchaki tasvirlash emas, balki ularda psixologik kompetensiyani shakllantirish orqali kasbiy identiklikni korreksiya qilish zarurligini asoslaydi.

Muammo va tahlil. Oliy ta’lim tizimida tahsil olayotgan talabalar shaxsining ijtimoiy-psixologik portreti o’ziga xos murakkab tuzilishga ega. Ushbu davrda shaxsning kamoloti uning professional faoliyatga tayyorgarligi va ijtimoiy rollarni o’zlashtirishi bilan belgilanadi. Tadqiqotlarimiz natijasida zamonaviy talaba shaxsiga xos bo’lgan quyidagi ustuvor ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ajratib ko’rsatish mumkin:

1. *Refleksiyaning rivojlanishi va “Men-konsepsiyasi”ning transformatsiyasi.* Talabalik davrida o’z-o’zini anglash va tahlil qilish (refleksiya) jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tariladi [9]. Talaba nafaqat “Men kimmanda?”, balki “Nima uchun aynan shu kasbni tanladim?”, “Mening jamiyatdagi o’rnim qanday?” kabi ekzistensial va professional savollarga javob izlaydi. Biroq, bu jarayon ko’p hollarda ichki ziddiyatlar va “identiklik inqirozi” bilan kichadi [5].

2. *Ijtimoiy intilish va avtonomiya.* Talabalik – ijtimoiy maqomni tubdan o’zgartirish, ota-onaga qaramlikdan qutilish va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini shakllantirish davridir [4]. Bu intilish talabaning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirsa-da, professional mas’uliyatni his qilishda qiyinchiliklar tug’dirishi mumkin.

Chet tillari yo’nalishi talabalari misolidagi muammo tahlili.

Chet tillar instituti va filologiya fakultetlari talabalari o’rtasida o’tkazilgan kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, ularda kasbiy identiklikning shakllanishi bir tomonlama xarakterga ega. Ushbu muammoni quyidagicha tahlil qilish mumkin:

• **Lingvistik reduksionizm** (Tilni texnik vosita deb ko’rish): Filolog talabalar orasida kasbiy identiklikni faqatgina til ko’nikmalari [4] (Reading, Writing, Listening, Speaking) va grammatik bilimlarning yig’indisi deb tushunish tendensiyasi kuchli. Ular tilni “shunchaki kodlar tizimi” sifatida qabul qilib, uning ortida turgan psixolinguistik va sotsiopsixologik qatlamlarni inobatga olmaydilar.

• **“Psixologik nihilizm” va psixodidaktik to’siqlar:** Talabalar o’zlarini “til mutaxassisi” deb hisoblaganlari holda, psixologiya fanini o’z kasblari uchun “begona” yoki “yordamchi” fan deb hisoblaydilar [7]. Vaholanki, til muloqot vositasi, muloqot esa sof psixologik jarayondir. Psixologik bilimga bepisand munosabat ularda “noto’liq kasbiy identiklik” (pseudoidentity) holatini keltirib chiqaradi [10]. Bu holatda talaba o’zining kelgusi pedagogik yoki tarjimonlik faoliyatida duch kelishi mumkin bo’lgan muloqot to’siqlari (language barrier, communication anxiety) va auditoriyani boshqarish muammolariga tayyor bo’lmaydi.

• **Kasbiy qadriyatlarining deformatsiyasi:** Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, aksariyat talabalar uchun chet tili – maqsad emas, balki boshqa (ko’pincha iqtisodiy) maqsadlarga erishish vositasidir [6]. Bu esa ularning professional identifikatsiyasini “mutaxassis”likdan “vositachi”lik darajasiga tushirib qo’yadi. Natijada, ular o’quvchilar yoki suhbatdoshlar psixologiyasini o’rganishni ortiqcha yuklama sifatida qabul qiladilar. Shunday qilib, filolog talabalarda kasbiy identiklikning shakllanmasligi ularning kelgusida kasbiy “emotsional yonish” (burnout) holatiga tezroq tushishlariga va o’z sohalaridan begonalashishlariga sabab bo’ladi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili. Tadqiqot doirasida chet tillari yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarining kasbiy identikligi va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o’rganish maqsadida maxsus so’rovnoma va test sinovlari o’tkazildi. Olingan natijalar talabalarining o’z kasbiga bo’lgan munosabati va psixologik tayyorgarligi o’rtasida uzviy bog’liqlik borligini ko’rsatdi.

Quyidagi jadvalda talabalarining kasbiy motivatsiyasi va psixologik bilimlarga bo’lgan munosabatining qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval. Talabalarda kasbiy identiklik va psixologik kompetensiya ko’rsatkichlari (foiz hisobida)

O’rganilgan ko’rsatkichlar (Indikatorlar)	Ko’rsatkich (%)	Izoh (Psixologik tahlil)
Tashqi motivatsiya asosida kasb tanlash (Ota-ona xohishi, tilning modabopligi)	42 %	Bu guruhda "identiklik difuziyasi" kuzatiladi. Kasbga nisbatan mas’uliyat sust.

Psixologik bilimlarni inkor etish ("Til mutaxassisi uchun psixologiya shart emas")	55 %	Professional faoliyatni faqat texnik ko'nikma deb tushunish (reduksionizm).
Emotsional boshqaruvda qiynalish (Muloqotdagi hayajon, til to'sig'i)	68 %	Psixologik bilim yetishmasligi sababli yuzaga keladigan kommunikativ to'siqlar.
Kasbiy o'zlikni anglashning yuqori darajasi (Ichki motivatsiya va ongli tanlov)	32 %	O'zini kelajakda yetuk mutaxassis sifatida ko'ra oladigan talabalar.

Natijalarning qiyosiy tahlili. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarning 42%i kasb tanlashda shaxsiy qiziqishlaridan ko'ra ijtimoiy bosim yoki modaga tayanganlar. Bu esa ularning ta'lim jarayonida faqat "diplom olish" strategiyasini tanlashiga sabab bo'lmoqda [11]. Eng dolzarb muammo – talabalarining 55%i psixologiya fanini o'z mutaxassisliklari uchun muhim emas deb hisoblashidir. Biroq, paradoks ravishda, xuddi shu talabalarining aksariyati (68%) muloqot jarayonida o'z hissiyotlarini boshqarish, auditoriya oldidagi qo'rquv va "til to'sig'i" kabi sof psixologik muammolarga duch kelishmoqda. Bu holat talabalarda kasbiy tasavvurlar va real amaliyot o'rtasidagi nomuvofiqlikni ko'rsatadi.

Tadqiqotning eng muhim xulosalaridan biri shundaki, kasbiy o'zlikni anglash darajasi yuqori bo'lgan talabalar ya'ni o'zini professional o'qituvchi yoki tarjimon sifatida his qiluvchilar o'zlashtirish ko'rsatkichlari bo'yicha boshqalardan sezilarli darajada ajralib turadi. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday talabalar chet tili materiallarini o'zlashtirishda boshqalarga qaraganda 25% tezroq va samaraliroq natija qayd etadilar. Bu esa kasbiy identiklikning shakllanishi kognitiv jarayonlarni jadallashtiruvchi asosiy katalizator ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini, xususan, bo'lajak filologlarning kasbiy identikligini o'rganish natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

1. Kasbiy identiklik – shaxs kamolotining integrativ ko'rsatkichi. Talabalik davrida kasbiy o'zlikni anglash shunchaki nazariy bilimlarni to'plash emas, balki shaxsning o'z sohasiga nisbatan barqaror hissiy-irodaviy munosabatining shakllanishidir. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, talaba o'zini professional subyekt sifatida his

etmas ekan, unda o'quv motivatsiyasi pasayadi va olingan bilimlar amaliyot bilan bog'lanmaydi. Kasbiy identiklik talabani ijtimoiy-psixologik qiyofasini belgilovchi asosiy "o'zak" (core) hisoblanadi.

2. Psixologik kompetensiya va til o'rganish uzviyligi. Chet tili mutaxassisligi talabalari orasida psixologiya fanini inkor etish tendensiyasi ularning professional samaradorligiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omildir. Til – bu muloqot va ta'sir o'tkazish quroli bo'lib, uning samaradorligi bevosita inson psixologiyasi (emotsional intellekt, empatiya, refleksiv ko'nikmalar) bilan bog'liq. "Noto'liq identiklik" holatidagi talabalar tilning gramatik qoidalarini mukammal bilsalar-da, real ijtimoiy muloqotda va pedagogik faoliyatda psixologik to'siqlarga ya'ni komplekslarga uchrashi isbotlandi.

3. Kasbiy missiyani anglash – barqarorlik kafolati. Talaba tilni "nima uchun" o'rganayotganini ya'ni shaxsiy va ijtimoiy missiyasini anglaganidagina, unda kasbiy barqarorlik va tashqi salbiy ta'sirlarga (stress, sohadan ko'ngil qolishi) nisbatan psixologik immunitet shakllanadi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga tayangan holda, oliy ta'lim tizimi va pedagogik faoliyatni takomillashtirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. O'quv dasturlarini modifikatsiyalash. Filologiya yo'nalishi o'quv rejalari tarkibiga "Muloqot psixologiyasi", "Kasbiy identiklik psixologiyasi" yoki "Pedagogik muloqot strategiyalari" kabi amaliy modullarni kiritish. Bu talabalarga til o'rganish jarayonini psixologik tahlil bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

2. Ijtimoiy-psixologik treninglar tashkil etish. 1-2 kurs talabalari uchun "Kasbga kirish" va "Professional Men-konsepsiyasini shakllantirish" mavzularida psixologik treninglar o'tkazish. Bu treninglar talabalardagi "tashqi motivatsiya"ni (ota-oni xohishi, moda) "ichki ongli motivatsiya"ga aylantirishga xizmat qiladi.

3. Mentorlik tizimini kuchaytirish. Talabalarda kasbiy identiklikni shakllantirishda "ustoz-shogird" an'anasidan foydalanib, sohaning yetuk namoyandalari bilan mahorat darslarini tashkil etish. Bu bo'lajak mutaxassislarda o'z kasbiga nisbatan "hissiy bog'liqlik" (attachment) va g'urur tuyg'usini uyg'otadi.

4. Individual psixologik monitoringni tashkil etish. OTM qoshidagi psixologik xizmatlar tomonidan talabalarining kasbiy identiklik darajasini muntazam diagnostika qilib borish va "identiklik inqirozi" holatidagi talabalar bilan korreksion ishlar olib borish.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022- 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni.
4. Baratov Sh.R. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: «Sharq», 2004.
5. G'oziyev E.G'. Talabalar psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2011.
6. G'oziyev E.G'. Oliy maktab psixologiyasi. – Toshkent: «Noshir», 2010.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – Москва: «Логос», 2004.
8. Леонтьев А.А. Психология общения. – Москва: «Смысл», 1997.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Москва: «Прогресс», 1996.
10. Marcia J.E. Ego identity: A handbook for psychosocial research. – New York: Springer Science & Business Media, 2012.
11. Muallif tadqiqotlari natijalari. Oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnoma ma'lumotlari, 2025-2026 yy.